

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 321:323(497.11)
МС

АЛЕКСАНДАР БОШКОВИЋ
Институт друштвених наука
Београд

ЛИБЕРАЛИЗАМ, ПРАГМАТИЗАМ И ЗДРАВ РАЗУМ*

Сажетак: Текст се бави односом политичких елита према стварности, њиховој перцепцији стварности, као и њиховом улогом у српском друштву. У првом делу текста дају се неке напомене о положају и улози интелектуалаца у Србији, са освртом на специфичне околности интелектуалаца који су увек желели да се допадне широким народним слојевима. Други део представља кратак осврт на либерализам и такозвану „либералну опцију”, са нагласком на искуство слома српских либерала 1971/72. У трећем делу текста се разматра улога државе и упућује на неке ауторе који о њој нису имали претерано похвално мишљење. У четвртном, завршном делу текста, аутор указује на неке елементе за закључак да би либералној опцији макар требало пружити прилику да се покаже на српској политичкој сцени.

Кључне речи: Србија – политика; Србија – интелектуалци; либерализам.

* Овај текст је настао као део рада на пројекту Института друштвених наука „Демократски модели унапређивања друштвене кохезије, толеранције, људских права и привредног развоја у политичким и институционалним процесима европских интеграција Србије” (149017), који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

За коментаре и критике на претходну верзију текста веома сам захвалан др. Латинки Перовић, др. Олги Манојловић-Пинтар, др. Ивани Башић и др. Марији Вивод. Ово, наравно, не значи да се било која од њих нужно слаже са било којим ставовима изнетим овде – сва уопштавања и вредносни судови су искључиво моја одговорност.

„Други, странци, могу бити неправедни, али њима није могуће наредити како треба да нас виде. Они не слушају шта ми говоримо, већ гледају како радимо”. (Перовић 1991: 16)

Увод: либерализам и прагматизам

Овај кратак текст представља део једног ширег истраживања које се бави односом политичких елита¹ према стварности, њиховој перцепцији реалности, као и њиховом улогом у српском друштву. Након овог општег увода, у првом делу текста дају неколико општих напомена о положају и улози интелектуалаца у Србији. Други део представља кратак осврт на либерализам и такозвану „либералну опцију”, у трећем делу текста се разматра улога државе и упућује на неке ауторе који о њој баш и нису имали претерано похвално мишљење, док у завршном делу указујем на неке елементе због којих верујем да би либералној опцији макар требало пружити прилику да се покаже на овим просторима.

У контексту овог рада, либерализам схватам као *скуп теорија које потичу из Просветитељства*, а којима је заједничко супротстављање *свим облицима политичког апсолутизма* (Boudon et Bourricaud 1986: 341). Како у Европи, тако и у САД, последњих неколико деценија расте интересовање за либералистичке теорије, а неки утицајни деветнаестовековни теоретичари, попут Alexis de Tocquevillea, данас поново изгледају и те како актуелни (Crăiu-tu 2009). Политиколог Илија Вујачић наводи да се либерализам може дефинисати као „политичко учење које слободу појединца сматра врховном вредношћу и главном бригом владе и које стоји на становишту да све друштвене и политичке установе и праксе, као и поступања људи, треба да се процењују и вреднују према томе колико доприносе остваривању ове централне вредности (Ryan 1993: 292-293” (Вујачић 2007: 156). С друге стране, француски аутори махом инсистирају на проблему *контроле и ограничавања моћи владе, односно државе*, као суштинској карактеристици либералних праваца (Boudon et Bourricaud 1986: 342-343), уз посебно помињање одређених интересних група или слојева становништва, као што су то интелектуалци.

¹ За теоретску расправу о развоју и настанку политичких елита у развијеним, западним друштвима, упор. Putnam (1971).

У савременој антрополошкој теорији, представник овог начина размишљања је британски социјални антрополог Rapport (1997), са инсистирањем на слободним и аутономним појединцима, јер људи пре свега кроз слободну вољу могу конструисати своје идентитете.² Ово инсистирање на *личном* и *независном* (а на супрот *колективном*) за мене представља кључну одредницу либерализма у контексту овог истраживања. У својој критици социолошких приступа који инсистирају на концепту појединаца као пре свега *друштвених бића* и *производа друштава* у коме *живе и раде*, Rapport и Overing ову позицију оправдавају на следећи начин:

„Тврдити да је немогуће посматрати појединце као носиоце права, независно од припадности групама и групним идентитетима, представља ризик да будемо слепи за специфичне неуспехе друштвених аранжмана за које је либерализам служио као уточиште, као и да лишимо људска бића њихове најбоље заштите од злоупотребе моћи. С друге стране, инсистирати, како то чини либерализам, да је појединац основно мерило правде, веровати да је морално независан појединац/ појединка крајњи извор вредности, значи усмерити пажњу на интерперсоналне везе, а не на ограничене групе: на ‘личне заједнице’, које су појединци изабрали, а не на оне које су им задате. Ако је заједница важна у животима људи, она се мора посматрати као вољна заједница – пријатељица, суседа, породице, колегиница, припадника исте етничке групе, присталица исте религије – у коју појединци могу ући и изаћи”. (Rapport and Overing 2000: 168)

Кад се ради о прагматизму, њега схватам, полазећи од класичне дефиниције америчког психолога и филозофа Williama Jamesa (1907) као филозофски став којим се одбацују фундаменталне и вечите истине, а ставови и позиције се процењују искључиво у смислу њихових непосредних (практичних) консеквенци. Сâм James се иначе позивао и на одређење прагматизма семиотичара Charlesa Sandersa Peircea, који је 1878. објавио свој текст „Како наше идеје учинити јасним”,³ док је Peirce, са своје стране, упући-

² Ту Rapport не тврди нешто радикално ново, с обзиром да се још француски етнолог Marcel Mauss током 1920-тих аргументовано залагао за *примат појединаца над колективом* (упор. Boskovic 2002: 55).

³ How to Make Our Ideas Clear, *Popular Science Monthly*, 1878. Прештампано у Peirce 1955: 23-41.

вао и на раније филозофе, од Антике, па све до Просветитељства (Peirce 1955: 269). Ово практично значи да се идеје морају тестирати у пракси пре него што се о њима донесе одређени суд, јер „сви прагматисти ће се (...) сложити да је њихов метод утврђивања значења речи и концепата у ствари експериментални метод којим су све успешне науке (...) достигле ниво извесности какав имају данас” (Peirce 1955: 271). С обзиром да су моја интересовања пре свега историјско-антрополошка, морам приметити да се опет ради о приступу који је већ дуго присутан у социјалној и културној антропологији, бар од успостављања функционализма као доминантне теоријске парадигме (односно, „еклектичког метода”, како га је сâм звао), од стране Bronislaw Malinowskog, почевши од 1920-тих.

Либерализам и прагматизам се на занимљиве начине преплићу када је у питању политичка сцена у Србији, посебно када се ради о потреби (или сврсисходности) учешћа у јавном животу. Ово учешће је често мотивисано практичним (прагматичним) разлозима, а понашање српских интелектуалаца ту представља занимљиву „студију случаја”.

Интелектуалци на српски начин

Гласати или не гласати? Подржати неког или никог? Привидно шарена политичка сцена у Србији увек делује занимљиво, посебно када се у „идеолошку битку” укључе интелектуалци. У овом тексту, полазим од претпоставке да „када Разум спава” (како је у свом познатом платну приказао Гоуа) на сцену излазе монструми. Проблем је када су на политичкој сцени једног друштва разни „монструми” присутни деценијама, а сваки покушај укључивања здравог разума завршава отклизавањем друштва ка провалији просечности и провинцијалности.⁴

С обзиром на традиционалну затвореност и провинцијалност српске интелектуалне сцене, као и на то да ни по једном кри-

⁴ Маркус (1999) сматра да се ради о распрострањеном феномену, типичном за читав XX век. У једном свом тексту, првобитно објављеном 1949, Хаук је својевремено упозоравао на наводно „штетан утицај” који интелектуалци имају „у последњих сто година” на идеје слободе (тачније, идеје слободе, онако како их је он замишљао). Упор. елаборацију ових ставова у Хаук (1960).

теријуму не припадам митској категорији „српског интелектуалца”, не намеравам да се у једном релативно кратком тексту укључујем у ове расправе. Међутим, мислим да је, из угла проучавања свакодневнице (односно једне врсте „етнологије свакодневног живота”) на овим просторима важно разјаснити значење појединих појмова и њихову могућу употребу и апропријацију – посебно с обзиром да је неколико врских историчарки у својим расправама о политичкој култури и историјату појединих идеја у Србији, последњих година већ понудило доста материјала за тумачење актуелних догађања на српској политичкој сцени.

Овде треба поменути и опсервацију руског историчара и етнографа Ровињског, који је, након што је пропутовао Србијом 1868, написао:

„У Србији мене је једно зачуло: свуда у другим земљама људи, који чине интелигенцију, развијени су несразмерно више, него маса; у Србији, напротив, интелигенција стоји испод тог нивоа, на коме би требало да се налази, да би потпуно одговарала развиту свог народа; она, у суштини, сувише мало измиче масама. Можда је у томе будућност срећног, хармоничног уређења Србије, али сада се то врло неповољно одражава на општи напредак.” (цитирано у Перовић 1991: 16)

Наравно, говорити о „интелектуалцима” у Србији је увек помало ризично, пре свега због тога што такозвана „интелектуална елита” вероватно није постојала још од времена надреалиста (оних од пре Другог светског рата, не са „топ листе”). С једне стране, „народ” је увек гајио одређену дозу презира према онима који „нешто мисле” (што се види и из узречице, односно прекора: „немој да филозофираш”) – и ту се није много одмакло од сцене у Домановићевој приповеци од пре више од сто година, где полицајци туку човека на улици, јер им се учинило да „он нешто мисли”. С друге стране, и она мањина која је макар завршила неке школе и факултете,⁵ односно стекла неке формалне дипломе, је увек настојала да се допадне „народу” и да од „широких народних маса” добије аплауз и одобравање за своје потезе – и ту су увек били заједно људи сасвим различитих идеолошких профила и по-

⁵ У врло општем смислу. Наравно да не мислим да је завршавање факултета нужан услов постојања нечијег интелекта – ту је добар пример Мирослав Крлежа, један од највећих и најзначајнијих интелектуалаца ових простора, а који је имао (само) завршену средњу школу.

литичких преференци, од екстремно левих, до екстремно десних. Ако се тражи одобравање од широких народних слојева, онда то значи и да ће било какав стварни *интелектуални напор* бити вреднован само прагматично – у смислу његове *непосредне користи* за друштвене актере, а пре свега за носиоце извршне власти, односно политичаре. То се углавном односи на пројекције „популарности” одређених ставова или политичара који их изричу, што треба да буде потврђено на неким (следећим) изборима. Ово, између осталог, обезвређује и обесмишљава научни рад, па је зато лако разумети презир „широких народних слојева” према науци, али и понекад прилично тужне резултате деловања научника у Србији.⁶ Пошто се укину и обесмисле сви критеријуми за вредновање нечијег рада (у смислу научног „оутпута”, објављених радова у релевантним публикацијама, и томе слично), ако се наметне идеја да су они који објављују у ствари „прозападни” (и као такви, наводно *непријатељски расположени* према „домаћој средини”), онда је, наравно, бити лако „први у селу”, па се људи који су некада можда и имали некакве везе са науком (већина министара у српској влади је ипак завршила неке факултете) блажено препуштају уживању у масовном незнању. На објављивање у страним стручним часописима и публикацијама делови домаће „интелектуалне елите” гледају са великим презиром, а запошљавање у научним и образовним институцијама се често заснива на систему *клијентелизма*. Зато и историчарке попут Латинке Перовић и Дубравке Стојановић говоре и пишу о такозваном „савезу

⁶ Према подацима, које је у разговору за *Данас* од 2. јуна 2007. изнео др Тибор Живковић, директор Историјског института САНУ у Београду, научници у Србији објављују, у просеку, *три до пет пута мање од њихових колега у Мађарској и Бугарској* – мада су просечне плате научника у Србији знатно веће него у овим земљама. За ове податке нисам успео да пронађем независну потврду.

Ово, наравно, не оправдава понашање ресорног Министарства (науке) у Србији, које константно смањује проценат учешћа финансирања науке у бруто националном производу (БНП – што данас ставља Србију по овом проценту *на последње место у Европи*), од 2008. одбија да плати допринос за радни стаж запосленима у научно-истраживачким установама (што је противзаконито), плате овим запосленима исплаћује са најмање месец дана закашњења, а константно мења и услове евалуације научника у Србији (кроз критеријума везане за бодовање радова, часописа, итд.) током сâмог пројектног циклуса (такође противзаконито) – чиме су научници у Србији стављени у ситуацију да *никада не знају како ће се (и да ли) њихов рад уопште вредновати*. О понижавајуће ниским платама запослених у научним институцијама у Србији не треба ни говорити – оне су ионако „замрзнуте” од 2008.

елита” (који, по њиховом мишљењу, функционише још од краја XIX века), односно, коалицији образованих сталежа српског друштва, припадника државног апарата, војске и Цркве, који су се удружили са традиционалном „домаћинском” политичком елитом да зауставе (или бар максимално успоре) реформе овог друштва. У овом удруживању они у ствари (врло прагматично) штите сопствене интересе, јер, када би постојали некакви „објективни” критеријуми, њих, као некакве „елите”, вероватно не би ни било.⁷

Понекад изгледа да би опција која себе назива *либералном*⁸ могла да понуди алтернативни правац деловања. Инсистирање на слободним, аутономним појединцима као основним чиниоцима

⁷ А о непостојању критеријума говори и податак, који је Милан Влајчић изнео у *Блицу* од 6. јула 2009, да Душана Макавејева, познатог и признатог режисера који је предавао штиом света, и на чијим филмовима су се школовале и још увек се школују генерације синеаста, нико није позвао да одржи ни једно једино предавање на толиким факултетима и академијама у овој земљи.

⁸ Наравно, као што сам већ поменуо, *либерализам* у ствари представља „комплекс теоријских оријентација и пракси” (Boudon и Bourricaud 1986: 341), али из овог текста ће бити јасна конкретна теоријска и практична оријентација за коју се залажем.

На пример, не мислим да је могуће називати се „либералом” у сфери економије, а подржавати ултраконзервативне (или чак профашистичке и расистичке, попут Партије слободе у Аустрији, Националног фронта у Француској, или Прогресивне партије у Норвешкој) партије и политичке оријентације. Ове политичке партије су у основи засноване на *тоталитарним идеологијама*, па су покушаји да се оне оправдају тиме што усвајају неке концепте савременог конзервативизма (као што је инсистирање на слободном тржишту) крајње неуверљиви. То је и проблем са верзијама либертаријанизма присутним у Србији (упор. нпр. блог <http://www.trzisnoresenje.blogspot.com>).

„Уосталом, до поновног буђења слободно-тржишног, или нео-, либерализма је недавно дошло под заштитом конзервативизма. Он карактерише и либертаријанизам, који се одвојио од либерализма. Либертаријанизам представља типичан пример гравитационог померања унутар конвенционалних идеологија, које замагљује основне принципе једне идеологије кроз реорганизацију неких њених основних постулата. У овом случају, слобода се асоцира са неограниченим потрошачким избором, док се други основни либерални концепти прикривају или гурају у страну. Чињеница да либертаријанизам потиче и из конзервативизма ствара чудан хибрид. Он укључује прихватање постојећих економских неједнакости и уграђен отпор према разматрању државне регулативе као могућег лека за друштвена зла. А често се заклања иза термина ‘заједница’, где заједничко *тржиште* замењује алтернативно асоцирање заједнице са афективним везама поверења и друштвене солидарности.” (Freedon 2003: 95)

једног слободног друштва, заснованом на поштовању људских права и тржишној економији, са јасним правцима развоја и идејом *куда жели да се стигне*, могло би да одлучујуће допринесе помаку Србије у цивилизацијском смислу.⁹

Проблем је што таква опција данас у Србији не постоји. Праћење јавних дискурса политичких лидера у Србији, као и макар летимичан увид у партијске програме открива да је основна категорија на којој се инсистира у политичком животу *популизам* – као и идеја *прерасподеле* (стварног или измишљеног) богатства, односно идеја *једнакости*. Међутим, овако схваћена једнакост нема ништа заједничко са нпр. идеалима Француске револуције – овде се ради пре свега о једнакости у сиромаштву, о чему постоје обимни историјски извори из периода такозваног „златног доба” српске демократије, почетком XX века (Стојановић 2003: 182-214).¹⁰

Либерали и либерализам

Пре четрдесетак година су тадашњи „либерали” у оквиру СК Србије (Марко Никезић, Латинка Перовић, Мирко Чанадановић и други) покушали да покрену ствари са мртве тачке и модернизују друштво, али им тада то постојећи политички систем једноставно није дозволио (Перовић 1991, Манојловић Пинтар 2008: 180, Поповић-Обрадовић 2008: 441-447). Ово је био део увида ове критички оријентисане леве елите да само инсистирање на политичким паролама и флоскулама једном друштву не може донети ништа нарочито добро. Требало је реформисати, како привреду, тако и читаво друштво.¹¹ Нажалост, како је оваква идеја *реформе* била супротстављена доминантној аутократској матрици (која,

⁹ Али и у сваком другом – културном, привредном, итд.

¹⁰ Упор. одличну критику Сеновог инсистирања на једнакости из угла савремене либералне теорије, коју наводе Rasmussen и Den Uyl (2009).

¹¹ Ова реформа је замишљена у оквиру социјалистичког система у коме су они живели и радили. Данас можда њихово размишљање можда делује помало утопијски, будући да су веровали у промену система унутар њега самог, али не може им се порећи жеља и воља да нешто суштински промене и побољшају.

према неким ауторкама,¹² доминира овим подручјем већ више од једног века), они су доживели пораз. Последице овог политичког пораза Србија је посебно осетила кроз специфичан отклон према ономе што се догађало у свету, пре свега повезано са падом Берлинског зида и политичким последицама које је донео слом социјализма у Источној Европи, 1989. и 1990. У овом случају, српска политичка елита се јасно определила за сопствену верзију стварности (мада се прагматичност овог опредељења може видети у томе што је очувала своје стечене позиције у друштву), игноришући драматичне промене које су се догодиле широм Европе и света. Проказан далеке 1972, „либерализам” је (и као политичка теорија, и као пракса) остао у немилости до дана данашњег – а да нико није ни покушао да анализира да ли би овај систем евентуално могао да иницира некакве позитивне промене у друштву. Данас (октобар 2009.) опција окупљена око ЛДП-а представља вероватно нешто најближе једном *рационалном* избору¹³ повезивања са светом и развоја друштва (пре свега у економској сфери), али је та опција још увек врло шаролика и тек треба да осмисли начин како да своја програмска опредељења учини разумљивим и прихватљивим својим потенцијалним гласачима.

У свом прегледном тексту, Вујачић (2007) је, осим ЛДП-а, разматрао и програме других партија у Србији које поседују неке елементе либералних теорија (Либерали Србије, Демократска странка, Г17 плус), уз опаску да је „либерализам либералних странака у Србији углавном идеолошки неконзистентан” (2007: 164). Ова „идеолошка некозистентност” ме спречава да странке које себе (само)разумеју као либералне заиста прихватим као такве. Она је свакако битан део разлога због чега „либерално-демократски концепт није разумљив сам по себи” (Комшић 1997:

¹² Као што су историчарке Латинка Перовић, Оливера Милосављевић, Дубравка Стојановић и Олга Манојловић-Пинтар.

¹³ Под *рационалним избором* мислим на избор који би водио *благостању појединца*, али, кроз то, и *просперитету читаве заједнице*. У овом случају, радило би се о повезивању са светом, успостављању демократских начела, поштовању људских права, напуштању „планске привреде” и уплитања државе у економију, враћањем одузете/ украдене имовине (дакле, поштовањем приватне својине), итд.

55),¹⁴ али уз то треба схватити и незаинтересованост политичких елита за успостављање неких другачијих вредносних концепата.

Један од проблема политичких партија (односно покрета) у Србији је то што се оне *готово по правилу обраћају онима који ће ионако гласати за њих* – мада би било логично (а вероватно и политички *корисно*, односно *опортуно*) да покушају да придобију и неке нове гласаче. Овде је потребна одређена доза прагматизма – али не оног који би једноставно повлађивао „широким народним масама”, већ оног који би покушао да одређену вредну идеју (аутономног појединца као основног чиниоца једног слободног демократског друштва) адекватно представи као основни услов бољег живота свих људи на овим просторима.

Да би се дошло до одређеног цивилизацијског помака,¹⁵ неопходно је разбити „савез елита”, или га бар учинити потпуно бесмисленим. Да пружим један пример, то би било релативно једноставно спровести увођењем *критеријума* у науци – да поменем прво нешто што је мени најближе (ма колико то звучало сурово и чак „неолиберално”), али и приватизацијом јавних предузећа (на шта се ова држава ионако законски обавезала пре више година), смањивањем јавне потрошње, укидањем свих монопола (да, то би значило и озбиљан ударац на партијске буџете), као и (стварним, не деклаеративним) поштовањем права на својину.¹⁶ Када је ово последње у питању, уздржаност представника српске владе при-

¹⁴ Комшић се у свом огледу бавио пре свега анализом ситуације у Војводини.

¹⁵ Уз ризик да будем проглашен за „прогресивистичког фундаменталисту”, под „цивилизацијским помаком” мислим на кретање друштвених актера и институција у правцу гарантовања фундаменталних права и слобода за све, налик на *рационални избор* који помињем у претходној напомени, а у складу са либералним идејама, за које мислим да представљају потенцијално добру основу за изградњу једног успешног друштва.

¹⁶ Када се ради о поштовања права на својину, занимљиво је да неки локални блогери, који се залажу за право на својину када се ради о *физичким стварима* (стан, аутомобил, и томе слично), битно релативизују ствари када се ради о *интелектуалној својини*, па је, тако, дозвољено и пожељно скидати са Интернета све што се може – без обзира да ли то некоме припада или не.

Наравно, занимљиво је напоменути да овако „опуштен” став према *туђој интелектуалној својини* по правилу имају они који *сама никада ништа интелектуално нису ни створили*. О проблематици повезивања тржишта и Интернета, в. Casen (1997).

ликом потписивања декларације у Терезину о повратку имовине опљачкане од Јевреја током Другог светског рата, крајем јуна 2009, не представља само чин невероватне политичке глупости и ароганције, већ и логичну последицу одбијања да се врати имовина онима којима је она одузета после 1945. Наравно, власти ће такву одлуку кад-тад морати да донесу, само ће цена тада бити знатно већа, а рачун ће, по обичају, добити *сви грађани* – а не само неколико политичара који су одлучили да се понашају попут друмских разбојника.

У политичкој сфери, поштовање елементарних људских права *за све* иде против схватања људи који демократију виде пре свега као повлађивање „мањинама” („шта сад хоће те жене”, или „Муслимани”, или „Јевреји”, „Роми”, односно било које мањинске групације...) или улизивање мрском „Западу”, а што је лепо изразио један посланик у Народној скупштини Србије пре сто година:

„Ја сам, господо, против демократије, против владе и њене већине још зато што демократија почива и на принципу једнакости, принципу који не одговара природи и који је једна погрешна рационалистичка творевина осамнаестог века. Тај тип једнакости, нивелисања, уништава сваки ауторитет, дакле и ауторитет власти. Демократија је нешто што иде против ауторитета власти, она уништава власт, а ко ништи власт, тај ништи закон, а ко ништи закон, тај ништи и државу.”¹⁷

У оваквом начину размишљања, коначна и далеко највећа штета јесте „непоштовање државе”, дакле, држава представља врховни ауторитет и идеал, пресудитеља, односно, у српском случају, нежног и, по потреби, строгог родитеља, који се брине за

¹⁷ Говор Живојина Перића из 1909, цитира га Дубравка Стојановић (у Перовић 2003: 76).

Занимљивом заменом теза, која је у Србији увек лака и могућа, с обзиром на непостојање *слободних медија и критичке јавности*, тако је и „Парада поноса”, заказана за 19. септембар 2009, па отказана у последњем тренутку на врло чудан начин, представљена као нешто чиме припадници лезбејске и геј популације у Србији (ЛБГТ) траже нешто специјално и нека посебна права за себе. Такође је занимљиво да је у центру Београда, испред Дома Народне скупштине, само дан касније, 20. септембра, одржана манифестација која је својом иконографијом, симболиком, као и (исто)полном припадношћу већине учесника, неодољиво подсећала на „Параду поноса”.

своју децу. Ова потреба за колективом, за утапањем у некакво имагинарно мноштво, у Фреудовску „првобитну хорду” (Фреуд, 2001), представља сигуран показатељ страха од постојања слободних појединаца, који ће размишљати својом главом и сами доносити одлуке.¹⁸ Ради се о истим оним појединцима на које је пре век и по мислио John Stuart Mill када је као „један врло једноставан принцип” свог дела *О слободи* навео да је: „У односу на себе, своје сопствено тело и ум, појединац суверен” (Mill, 1985: 69).¹⁹

О користи и штети државе за живот

Држава, односно колектив који данашњи настављачи цитиране идеје Живојина Перића штите, представља добар пример саморепликујућег организма, од чијег постојања имају користи пре свега они који су унутар њега (односно запослени у државној управи, њеним саветима и разним агенцијама, координационим телима, итд.). Како је својевремено приметио историчар Charles Tilly (1990), савремене државе настају у Европи око XVI века, и организоване су на идентичним принципима као и сицилијанска мафија: оне нуде „заштиту” грађанима (односно својим поданицима), у замену за новац (односно порез – у случају мафије, то се зове нешто другачије, „рекет”). Ово значи и да држава своју улогу остварује пре свега кроз своју улогу као катализатора репресије и сублимације инстинката. Потенцијално деструктивни сексуални и агресивни нагони се сублимишу у социјално прихватљиве активности, као што је, на пример, борба против заједничког непријатеља (Фреуд 1989: 55; упор. и Abélès 1990: 73 ff).

Није ми циљ да се овде упуштам у теоретске расправе о оправданости постојања државе (за детаљније дискусије о овом пи-

¹⁸ Индивидуализам за који се залажем не значи само *право* на поседовање и трошење свих расположивих ресурса, већ укључује и одговорност према другима, у смислу да и они имају то право – што укључује консензус, споразумевање и бригу за оне који нису у стању да се брину за себе (Steiner 1994, Otsuka 2003). Међутим, ово је могуће пре свега између појединаца који су „суверени” у смислу у коме је то сматрао Mill, односно, између појединаца *који су досегли одређени ниво развоја*.

¹⁹ „Over himself, over his own body and mind, the individual is sovereign”.

тању, упор. Сандерс и Нарвесон, 1996) – једино што могу приметити јесте то да, колико ми је познато, *нико до сада није аргументовано показао да држава нужно мора да постоји*, односно да је људским бићима лакше да реализују свој пун потенцијал баш унутар једне такве заједнице.²⁰ Тако се „идеја државе” најчешће узима као једна специфична „нормативна идеја”, за коју, пре свега они који раде за државу и живе, односно зависе, од државе, сматрају да је сама по себи добра, те да је постојање савремених држава на неки начин и теоријско оправдање њихове егзистенције. У ствари, „идеја државе”, као и многе друге идеје, попут „слободе”, „демократије”, „тржишта” (да наведем само неке у које и сам верујем), итд, свој значај пре свега дугује томе што људи верују у њу – а не нужно некаквим објективним доказима.

Овакву готово религиозну приврженост могуће је разумети баш као потребу да се побегне од индивидуалности, да се „сувереност” над сопственим телом и умом преда неком другом, „вишем” ауторитету. Тај ауторитет је широм Европе некада била религија, али данас је пре свега држава. А од обожавања државе па до отклизавања у тоталитаризам није дугачак пут; уосталом, италијански фашистички вођа Mussolini је својевремено, у једном говору 8. октобра 1925. рекао: „Све за Државу, ништа изван Државе, ништа против Државе” (Bracher 1973-74: 409).²¹ У овом контексту треба разумети и инсистирање готово свих политичких партија у Србији данас на принципу такозване „државотворности”.²² „Принцип Државе” се зато постулира као највиши могући идеал, а одбрана онога што елита на власти сматра државним приоритетима (а што се углавном односи на већ изгубљене битке на међународном плану, вечито понирање у митску прошлост, итд.) постаје питање од највишег државног интереса. Ствара се и специфичан *културни модел* понашања, образац по коме су сви припадници данашњег српског друштва у обавези да се поистове-

²⁰ Наравно, либералну идеју минимизације државе је први изнео Wilhelm von Humboldt, у свом спису *Ideen zu einem Versuch, die Grenzen der Wirksamkeit des Staats zu bestimmen*, написаном 1792, а објављеном 1851.

²¹ „*Tutto nello Stato, niente al di fuori dello Stato, nulla contro lo Stato*”.

²² Упор. и духовит осврт на ту тему књижевника Светислава Басаре у *Данасу* од 7. јула 2009.

ћују са овим идеалима, што потхрањује *етничку хомогенизацију*, с обзиром да су се, након изгубљених ратова 1990-тих, водећи српски националисти заиста приближили свом идеалу живота „свих Срба у једној држави” (само што се та држава зове Република Србија). Из овог угла посматрано, „човек може, за романтичара ове културе, да буде или Србин или чудовиште” (Константиновић 1991: 238).

Наравно, како су својевремено писали Boudon и Bourricaud, и само „постојање *националних* држава представља тешкоћу и одавно оптерећује либералну мисао” (1986: 344).

С друге стране, ово показује куда може да води пут садашње српске политике, уколико она буде била доследно спровођена и њени тренутни принципи реализовани. Олакшавајућа околност је то што (и поред свих напора локалних конзервативних странака) Србија дефинитивно није фашистичка диктатура налик на Mussolinijevу Италију 1920-тих (ово и поред чињенице да се у Србији – и то често од стране људи рођених 1970-тих – величају колаборационисти попут Драже Михаиловића и Милана Недића, те да је Србија вероватно једина држава у Европи у којој се званично не зна ко је учествовао, ни ко је победио у Другом светском рату, као и држава у којој је срамота бити антифашиста),²³ а нема ни диктатора (домаћи хегелијанци не могу да произведу чак ни некога налик на његовог министра Gentilea, па се задовољавају колумнама и тврдњама типа „сви екстремизми су исти”). О последицама овог ревизионизма историје, као и о чињеници да он представља *пораз читавог друштва*, је у више наврата говорила и писала Стојановић (упор. 2009б). У експлозији насиља које је уследило у другој половини септембра 2009 (а које је резултирало убиством једног страног држављанина, нападима на више њих, као и крајње трапавим отказивањем „Параде поноса” у Београду), екстремистичке групације, које су годинама охрабриване од стране неких од највиших државних руководилаца Србије (треба се само сетити митинга „Косово је Србија”, из фебруара 2008, и на-

²³ Не сматрам да се овде ради о *слободи на изражавање сопственог мишљења*, јер ове ставове сматрам једноставно пред-цивилизацијским облицима ирационалног изражавања. Као такви, они нису никако *мишљење*, већ *инстинктивни крик* уплашених и необразованих појединаца, неспособних да се суоче са реалношћу света у коме живе.

сила које је уследило након њега), су јасно изазвале државу и државне органе, показујући да оне, а не држава Србија, овде имају „монопол на употребу силе”.²⁴

Закључне напомене: либерално решење?

Пишући о „поразу модерне Србије” 2003, Олга Поповић-Обрадовић је својевремено навела, као контраст пораженој политици „српских либерала”, великосрпске пројекте, које симболизују Никола Пашић почетком и Добрица Ћосић крајем XX века. Цитат вишедеценијског српског премијера је веома индикативан за ово: „Национална слобода целог српског народа била је за мене већи и јачи идеал, но што је била грађанска слобода Срба у Краљевини” (2008: 449). Утапање у аморфну масу, бежање у митску прошлост (оличену, између осталог, и у борбеном покличу „Косово је Србија”), бекство од личне одговорности за сопствене поступке, као и од одговорности за сопствени живот (јер је увек много лакше очекивати да држава нешто некоме да, него да се појединци сами за то изборе сопственим радом), била је до сада добитничка комбинација политичких елита на власти у Србији.

Проблем политичких партија и проблем било каквог смисленог ангажмана у српској политици уопште, је био и остао чињеница да је учешће у власти (као последица резултата на изборима, где је било неопходно да се допадне „широким народним масама”) био и остао њихов главни циљ. Ово садржи и важну егзистенцијалну компоненту, с обзиром да је, према подацима из *Државног календара* за 1903, велики број становника Београда још тада зависио од послова у државној (или градској) администрацији (Стојановић 2009а). Дубравка Стојановић у свом раду указује на то да је овде, баш због опструкције државе и „заустављене модернизације”, изостао развој приватног предузетништва, који је нпр. у државама западне Европе био заслужан за модернизацију друштва и развој демократских институција.²⁵

²⁴ Што је, према Маху Weberu, једно од основних обележја државе.

²⁵ „Због тога није био створен ни слој предузетника, који би финансијски били у потпуности независни од државе и који би, као у земљама западне Европе, били носиоци модернизације” (Стојановић, 2009: 2-3).

Наравно, уколико прихватимо да је сваки појединац *слободан* да направи неки избор, онда самим тим постоји и *слобода да се погрешно изабере*. Проблем је, међутим, када та *слобода погрешног избора* постане претња опстанку не само оних који су тај избор направили (у крајњој линији, то је њихово право), већ и људи око њих. Овде се не ради о простој „тиранији већине”, већ о деструктивном потенцијалу, еквиваленту црне рупе у свемиру која гута и уништава сву материју око себе, потенцијалу који би требало некако зауставити.

Либерална опција представља данас најрационалније решење за будућност ових простора, али ову опцију је неопходно у јавности представити баш тако, као *најрационалнију могућу*. С обзиром на пропаст великодржавног пројекта у привреди и политици, неопходно је ставити у средиште обраћања јавности *сувереног појединца*. Ово није нешто што се може постићи у кратком периоду, мада одређени помаци јесу могући већ сада, с обзиром да се већ неколико деценија (осим у једном релативно кратком периоду, између 2000. и 2003.) власти у Србији показују као прилично неспособне да осигурају бољи живот својих грађана, као и да им пруже некакву перспективу, односно понуде да макар могу да се надају квалитетнијем животу у непосредној будућности. За ово је неопходно пре свега улагати у *образовање* (на свим нивоима, али и у науку, ма колико то некоме у традиционалистичкој Србији шокантно звучало), јер је велика вероватноћа да ће баш *образовани појединци*, који имају комплетнији и информисанији увид у *све опције и њихове практичне консеквенце* (а не само у националне митове и фантазме који им се повремено сервирају као лек за све њихове недаће) бити у стању да направе *рационални избор*. Овакав избор би се онда аргументима можда наметнуо и као једно савсим *прагматично решење*, јер би појединцима (као и друштву које они чине) омогућио *просперитет и квалитетнији живот*. Компаративна истраживања просторно и историјски удаљених политичких система (као, на пример, Eisenstadt, 1959) одавно указују на то да је *жеља за бољим животом* врло распрострањена у различитим друштвима, на различитим степену друштвеног или економског развоја, у различитим културама и различитим поднебљима. Наравно, немогуће је предвидети да ће, када и уколико до овог образовања и представљања свих опција дође, баш такав

избор бити и начињен, као што је немогуће предвидети да ће већина људи заиста и у пракси желети да живе боље и квалитетније. Али сматрам да би било у реду (или „праведно”, у неком општем, метафизичком, смислу) да се људима на овом простору макар пружи могућност да слободно одлучују о својој судбини. Бар су толико заслужили.

Литература:

- Abélès, Marc. 1990. *Anthropologie de l'état*. Paris: Armand Colin.
- Boskovic, Aleksandar. 2002. The "Intersubjective Turn" and the Question of Subject in Contemporary Anthropology: A Review Article. *Campos* 2: 55-65.
- Boudon, Raymond, et François Bourricaud. 1986. *Dictionnaire critique de la sociologie*. Drugo izdanje. Paris: PUF.
- Bracher, Karl Dietrich. 1973-74. Totalitarianism. *Dictionary of the History of Ideas* Vol. 4: 407-412.
- Cassen, Bernard. 1997. Adieu au rêve libertaire d'Internet? *Le Monde Diplomatique*, août 1997, p. 16.
- Craiu, Aurelian. 2009. French Liberalism and the Aristocratic Sources of Liberty. *History of European Ideas* 35: 385-390.
- Eisenstadt, S. N. 1959. Primitive Political Systems: A Preliminary Comparative Analysis. *American Anthropologist* 61(2): 200-220.
- Freedon, Michael. 2003. *Ideology: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Freud, Siegmund. 1989. [1930]. *Civilization and Its Discontents*. Preveo i priredio James Strachey. New York: W.W. Norton.
- . 2001. [1913]. *Totem and Taboo: Resemblances between the Psychic Lives of Savages and Neurotics*. Autorizovani prevod James Strachey. London: Routledge.
- Hayek, F. A. 1960. Intellectuals and Socialism. In: George B. de Huszar (ed.), *The Intellectuals: A Controversial Portrait*, pp. 371-384. Glencoe, IL: The Free Press.
- James, William. 1975 [1907]. *Pragmatism: A New Name for some Old Ways of Thinking*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Комшић, Јован. 1997. *Шансе интеркултурализма и искушења етнодемократије*. Суботица: Отворени универзитет.

- Константиновић, Радомир. 1991 [1969]. *Филозофија паланке*. Београд: Нолит.
- Манојловић Пинтар, Олга. 2008. Либерал, либерално, либерализам. Ин: *Снага личне одговорности*, огледи и расправе поводом 75-ог рођендана Латинке Перовић, пп. 177-187. Београд: Хелсиншки одбор за људска права у Србији.
- Markus, Tomislav. 2001. Cijena jednog uspona. Sumrak intelektualaca u masovnim društvima XX. stoljeća. *Društvena istraživanja* 10(3): 527-558.
- Mill, John Stuart. 1985. [1859]. *On Liberty*. Priredila i predgovor napisala Gertrude Himmelfarb. Harmondsworth: Penguin.
- Otsuka, Michael. 2003. *Libertarianism without Inequality*. Oxford: Clarendon Press.
- Peirce, Charles Sanders. 1955 [1940]. *Philosophical Writings of Peirce*. Selected and edited with an Introduction by Justus Buchler. New York: Dover Publications.
- Перовић, Латинка. 1991. *Затварање круга: Исход политичког расцепа у СКЈ 1971/72*. Сарајево: Свјетлост.
- Перовић, Латинка (ур.) 2003. *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века: улога елита*. Београд: Чигоја.
- Поповић-Обрадовић, Олга. 2008. *Каква или колика држава. Огледи о политичкој и друштвеној историји Србије XIX-XXI века*. Приредила и предговор написала Латинка Перовић. Београд: Хелсиншки одбор за људска права у Србији.
- Putnam, Robert D. 1971. Studying Elite Political Culture: The Case of "Ideology." *American Political Science Review* 65(3): 651-681.
- Rapport, Nigel. 1997. *Transcendent Individual: Towards a Literary and Liberal Anthropology*. London: Routledge.
- Rapport, Nigel, and Joanna Overing. 2000. *Social and Cultural Anthropology: The Key Concepts*. London: Routledge.
- Rasmussen, Douglas B., and Douglas J. Den Uyl. 2009. Retreat from Liberalism: Human Capabilities and Public Reasoning. *Journal des Economistes et des Études Humaines* 15(1), Article 1.
- Sanders, John T., and Jan Narveson (eds.) 1996. *For and Against the State: New Philosophical Readings*. Lanham (MD): Rowman & Littlefield.
- Steiner, Hillel. 1994. *An Essay on Rights*. Oxford: Blackwell.
- Стојановић, Дубравка. 2003. *Србија и демократија 1903-1914. Историјска студија о „златном добу српске демократије”*. Београд: Удружење за друштвену историју.
- 2009a. Professions and the Middle Class Dynamics in Belgrade, 1890-1914. Neobjavljeni tekst.

- . 2009b. Revisions of the Second World War History in Contemporary Serbia. Rad pročitana na konferenciji AAASS, Boston (SAD), 13. novembar.
- Tilly, Charles. 1990. *Coercion, Capital and European States, AD 990-1990*. Oxford: Blackwell.
- Вујачић, Илија. 2007. Либерализам и политичке странке у Србији. У: Зоран Лутовац (ед.), *Идеологија и политичке странке у Србији*, pp. 155-171. Београд: Friedrich Ebert Stiftung, Факултет политичких наука и Институт друштвених наука.

Liberalism, pragmatism, and common sense

Summary: The article deals with the relationship of Serbian political elites to reality, their perceptions of it, as well as their role in the Serbian society. In the first part, the author offers some remarks about the status and role of intellectuals in Serbia, with special reference to a situation in which they wanted to be adored by the masses. The second part considers the so-called "liberal option," with the emphasis on the defeat of the Serbian liberals in 1971/1972. In the third part, the author considers the role of the state, as "statism" is characteristic of all the major political parties in Serbia. In the final part of the article, some remarks are offered on why a "liberal option" should be given a chance on the Serbian political scene.

Key words: Serbia – politics; Serbia – intellectuals; liberalism.